

Zrnka Meštrović

JEZIKOSLOVNA RASUDBA PAVLA VITEZOVIĆA

Autorica u članku istražuje jezikoslovne postavke Pavla Vitezovića iz 17. stoljeća, i to na osnovi dvaju rukopisa iz njegove ostavštine: sheme njegove *Gramatike*, kao i iz djela *Lexicon latino-illyricum*. Analiza je pokazala da je Pavao Vitezović razmišljao na lingvistički profiliran način te da su neka jezična rješenja iz spomenutih djela daleko ispred njegova vremena.

1. Pavao Ritter (Senj 1652-Beč1713), koji je "pohrvatio" svoje prezime u Vitezović, jedna je od osoba koja je svojom kulturnom djelatnošću obilježila drugu polovicu sedamnaestoga stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj. Tri su temeljne točke u hrvatskoj kulturnoj povijesti za koje je Vitezović zaslužan: 1. potaknuo je osnivanje i rad Zemaljske tiskare u Zagrebu, koje 300. obljetnicu obilježavamo, 2. na njegov poticaj kupljena je Valvasorova biblioteka koja je osnova Metropolitanske knjižnice Zagrebačkoga kaptola, 3. Vitezovićev je jedan od onih koji je inspiriralo ilirsku grafijsku reformu.

U njegovoj je ostavštini 36 književnih i filoloških radova, 76 historiografskih te 66 grafičkih (bakroreza). Poznavatelji njegova djelovanja ističu ga kao prvoga znatnijeg profesionalnog književnika (M. Kombol 1961: 278), kao polihistora (V. Putanec 1986: 349) te kao jednoga od najznačajnijih preteča hrvatskoga narodnog preporoda (F. Švelec 1974: 261).

Pavao Vitezović jedan je od onih intelektualaca iz hrvatske povijesti koji se ravnopravno književno izražavao i na latinskome i na hrvatskome jeziku. Hrvatsku književnu povijest zadužio je tiskanim djelima *Odiljenje sigetsko*, *Priručnik aliti razliko mudrosti cvitje te kalendari*¹, *Lado iliti Sibilla* (1701), *Sejncica* (1704). Prvo i jedino Vitezovićevo povijesno djelo pisano na hrvatskome jeziku

¹ Zidni kalendar iz 1697. godine u osam i po primjeraka otkrio je V. Putanec 1986: 350-351. Izuzmemo li Krajačevićev kalendar (v. K. Georgijević 1969: 135), Vitezovićeve kalendare možemo označiti kao najranije javljanje zidnih kalendara u nas, a vjerojatno i u svijetu. Ovdje spominjemo i to da je Tihana Mršić izvršila analizu Vitezovićevih "tablica" koje su otisnute na verso-strani kalendara iz 1697. godine, što je objavljeno u *Slovu*, 39-40, 1990.

jest *Kronika aliti spomen vsega svijeta vikov* (Zagreb 1696). Svoja najvažnija latinska i hrvatska književna djela (osim *Odiljenja*, kako smo već naznačili) tiskao je Pavle Vitezović u svojoj tiskari na Griču (J. Bratulić 1994: 12), koja je radila od 1694. do 1706, kad je pogorjela u požaru. Da je Senjanin bio građanski² intelektualac od formata, svjedoči i podatak da je svoju kuću na Griču, u kojoj je djelovalo i kao tiskar, prozvao *museum*, što bi u današnjim mjerilima bio institut ili zavod u kojemu se proučavaju znanstvene stvari, nasuprot tadašnjim institucijama pod crkvenom upravom (V. Putanec 1993: 25).

Kako je sudbina Hrvatske prvi Vitezovićev interes, koji je, implicitno ili eksplicitno, izrazio u svakome svojem djelu, možemo ga smatrati prvim pravim pretečom hrvatskoga preporoda.³ U prilog takvoj ideji govori ne samo činjenica da su ilirci s velikim poštovanjem citirali Pavla Vitezovića (u *Danici*) već i to da su pretiskivali njegova djela.

Opći je stav naših književnih povjesničara da politička dimenzija Vitezovićeva djelovanja nadvisuje literarnu kakvoću njegovih stihova. Nedavno je J. Bratulić (1994: 10) argumentirao potrebu za mijenjanjem takva stava. Na isti način zanemaren je lingvistički dio Vitezovićeva rada, o čemu smo već pisali (Z. Meštrović 1993: 213-315).⁴

2. Lingvističkim dijelom Vitezovićeva opusa označili bismo jedan nacrt za *Gramatiku* i, iako u rukopisu, javnosti pristupačno leksikografsko djelo *Lexicon latino-illyricum*.

3. Nacrt gramatike, *De Lingua Illyricana*, naznačio je Pavao Vitezović u rukopisu *De Aris et Focis Illyriorum*, koji se čuva u zagrebačkoj Metropolitanskoj knjižnici pod oznakom MR 74. Iz uvodnoga kazala *De Aris et Focis Illyriorum*, koji je napisan na desetak gusto ispisanih listova formata *in folio*, kao i iz sačuvanih listova rukopisa koji se odnose na geografski smještaj, povijest i običaje *Illyria*, jasno je da je Vitezović zamislio i počeo pisati **prvu hrvatsku enciklopediju**.

Prvi listovi koji su uvezani u svezak pod oznakom MR 74 sadrže prvu verziju kazala opširno zamišljenoga djela *De Aris et Focis Illyriorum*. Iz dva tamo navedena naslova *De Slavonici nominis ethymo* i *De Ethymo Illyrici* možemo zaključiti da je Vitezović razmišljao i o podrijetlu riječi. Nadalje, naslovi *De multiplici Nominorum terminatione apud Illyrios* ("O mnogobrojnim izrazima za imena

² Riječ je, naime, o intelektualcu laiku.

³ F. Šišić 1962: 316 pokazuje da je P. Vitezović iznio *prvi hrvatski politički program* u latinskome tekstu *Croatia rediiva* (Zagreb 1700).

⁴ Prava je prilika primijetiti da se na *Skupu u povodu 300. obljetnice osnutka i rada Hrvatske državne tiskare u Zagrebu 1694. pod upravljanjem Senjanina Pavla Rittera Vitezovića*, održanome 29. travnja 1995. u Zagrebu pod visokim pokroviteljstvom Sabora Republike Hrvatske, a gdje je jedno od izlaganja bilo naslovljeno kao "Pavao Vitezović kroatist", nije spominjalo da se Vitezović bavio i jezikoslovnim temama.

kod Ilira") i *Quod moderni Slavini linguam excolant* ("Kako današnji Slaveni njeguju jezik") pokazuju autorovo profilirano jezikoslovno razmišljanje.

U čistopisu kazala *liber quartus* rukopisa *De aris et Focis Illyriorum* sadrži dvadeset glava s podnaslovom *De Lingua Illyriana*, u kojima bi se raspravljalo o sljedećemu: *Cap. I. De antiquitate linguae Illyricae, Cap. II. De magnitudinae linguae Illyricae, Cap. III. De praesentantia[?] linguae Illyricae, Cap. IV. De diversitate literaturae Illyriorum, Cap. V. De latinis litteris Illyriorum usui accomodandis, Cap. VI. De multiplici Nominum apud Illyrios terminatione, Cap. VII. De generibus Nominum ex terminatione cognoscendorum, Cap. VIII. De Numero, Figura et Casu, Cap. IX. De Nominum Declinatione, Cap. X. De Adjectivorum Declinatione, Cap. XI. De Pronominibus, Cap. XII. De Verbo, et Verborum Coniugationibus, Cap. XIII. De praepositionibus, Cap. XIV. De Adverbiis, Cap. XV. De interiectionibus, Cap. XVI. ..., Cap. XVII. De modo versificandi, Cap. XVIII. De dierum Mensiumque nominibus, Cap. XIX. De vitiis, linguae Illyricae proprietatem alterantibus, Cap. XX. In detractores huius linguae nobilissimae.*

Kako znamo, gramatike su u hrvatskoj tradiciji pisanja jezičnih priručnika redovito objavljivane uz rječnike (Mikalja, Della Bella) ili upravo tako zamišljene (Kašić, Jurin).⁵ Još je Klaić (1914:213) pretpostavio da je spomenuto djelo Pavao Ritter zamislio kao uvod svojemu rječniku.

3.2. Na prvi je pogled jasno da se samo sedam poglavlja (VI-XII) odnosi na gramatiku, uključujući ovdje i neispisani naslov XVI. poglavlja, koji se, po logici stvari – odnosno prema gramatičkim shemama preuzetim iz antičkih gramatika koje su bile uzorkom, trebao odnositi na veznike. Poglavlje XVII. govori "o načinu kako se grade stihovi" što, prema uzoru na antičke gramatike, ulazi u gramatički okvir.

Već naslovi prvih četiriju poglavlja:⁶ I. "o starini ilirskoga jezika", II. "o velebnosti ilirskoga jezika", III. "o vrlini ilirskoga jezika" i IV. "o raznolikosti hrvatske književnosti" pokazuju da je riječ o predgovoru u kojemu je prvo povijesno određenje hrvatskoga jezika kakvo imaju suvremene hrvatske gramatike pisane za širi krug korisnika.

U poglavlju XIX. "o pogrješkama koje kvare (nagrđuju) osobine ilirskoga jezika" Vitezović bi eksplicirao svoje purističko načelo, koje je već spominjao u predgovorima svojih književnih djela. Kako sudimo iz naslova XX. poglavlja,

⁵ Vidi B. Tafra 1990: 271.

⁶ Prijevod latinskoga teksta iz naslova poglavlja napravio je V. Klaić 1914: 213. Oslonili smo se na njegov prijevod, osim u slučajevima: 1. "ilirski" shvaćamo kao termin i ne mijenjamo u "hrvatski" kao što to čini Klaić. Samo je po sebi razumljivo da je riječ o hrvatskome jeziku, ali mislimo da je vrijedno zadržati izvorne autorove termine koji upućuju na vrijeme u kojemu je djelo nastalo; na isti način suvremeni jezikoslovci ne prevode Mikaljin termin "slovinski"; 2. u Cap. II. namjesto Klaićeva "o veličini – prostranstvu hrvatskoga jezika" preveli smo "o velebnosti ilirskoga jezika"; 3. u Cap. VIII. lat. *figura* ne može se prevesti s "oblik", kako je shvatio Klaić, već je riječ o jezikoslovnome terminu (v. § 3.4.3.).

”protiv kudilaca ovoga vanredno plemenitoga jezika”, riječ je o tekstu koji bi svojim programskim karakterom pristajao stoljeće i pol kasnijim ilirskim prvacima.

U XVIII. poglavlju govorilo bi se o nazivima dana i mjeseci u ilirskome jeziku, što je, kako znamo, veoma važno osvijestiti u jeziku govornika *ilirskoga jezika*, koji vjekovima ima službeni jezik latinski i njime su napisane i pišu se sve za život naroda bitne isprave.

3.2.1. Je li ovo djelo doista bilo napisano ili pred sobom imamo samo tek obrise, nacrtak nečega što je tek čekalo da bude napisano, zasad ne možemo prosuditi. Međutim, iz raščlanjenosti poglavlja koja se odnose na gramatiku u užem smislu, očigledno je ne samo da je Vitezović poznavao dotadašnju gramatičku teoriju, već da je sâm anticipirao neka rješenja koja će se pokazati tek mnogo kasnije u hrvatskim gramatikama.

3.3. U vremenskome slijedu pred nacrtom Vitezovićeve *gramatike* stoje tiskana dva gramatička djela, od kojih je prvo latinskim jezikom uz hrvatske primjere napisana Kašićeva gramatika *Institutiones linguae illyricae*, tiskana u Rimu 1604., dok je drugo Mikaljina hrvatskim jezikom pisana talijanska gramatika dodana rječniku *Blago jezika slovinskoga*, koji je tiskan u Anconi i Loretu 1649-1651: *Grammatika talianska u kratho illi kratak nauk za nauccitti latinski*. Studije R. Katičića (1981), koji je iscrpno pisao o Kašićevoj *Gramatici*, i J. Jerneja (1981), koji je pisao o Mikaljinoj *Gramatici*, pokazale su da su oba autora iz hrvatske baštine – stvarajući navedena gramatička djela – nasljedovala što antičke gramatičke uzore a što modifikacije istih u gramatikama humanizma. Kašiću pripada izuzetna zasluga da je aplicirao, ali i modificirao gramatiku latin-skoga jezika za jedan slavenski, odnosno hrvatski jezik. Mikaljina je pak zasluga što je u svojoj gramatici talijanskoga jezika iznašao gramatičke termine na hrvatskome uz pomoć kojih je svoju gramatičku zamisao mogao rastumačiti, a veoma često takva su tumačenja potkrijepljena primjerima iz ”slovinskoga” jezika.⁷ Ako se prisjetimo toga da je Pavao Ritter bio jedan od zavidno obrazovanih ljudi svojega vremena, nema nikakve sumnje da je poznavao obje ranije gramatike.

3.4. Razumljivo je da smo ovdje u mogućnosti komentirati samo shemu Vitezovićeve *Gramatike*. Međutim, i iz nje možemo podosta saznati.

3.4.1. U svojemu gramatičkome djelu *Institutiones linguae illyricae* Kašić slijedi antičku podjelu na osam vrsta riječi. U Vitezovićevoj shemi izostavljeni su brojevi, odnosno na označenome mjestu XVI. poglavlja nema naslova. Ovdje treba primijetiti da je i Mikalja u svojoj gramatici izostavio brojeve.⁸

⁷ Vidi J. Jernej 1981., passim.

⁸ Brojeve će u hrvatskoj gramatici izdvojiti i klasificirati tek Della Bella (v. B. Tafra 1990: 271).

3.4.2. Osim izostavljenih brojeva Vitezovićeva je podjela na vrste riječi drugačija od one u prethodnika: naznačeno je da će se o pridjevima govoriti u zasebnome poglavlju. U Kašića su, kako ističe Katičić (1981: 46) *imena* podijeljena u dvije vrste: u *imenice* i *pridjeve*. U Vitezovićevoj shemi pridjevi se obrađuju u zasebnome poglavlju. Participe, koje npr. Kašić (165) navodi kao zasebnu vrstu riječi, u Vitezovićevoj shemi nema. Dakle, ne samo da su pridjevi u Vitezovićeveu nacrtu za gramatiku odvojeni od imenica, nego se u zasebnome, X. poglavlju, govori "o sklonidbi pridjeva", dok je u IX. poglavlju obrađena sklonidba *imena*, odnosno imenica. Osobitost pridjevske deklinacije mogao je Vitezović uočiti još iz Kašićeva teksta (45) i prenijeti u shemu za svoju *gramatiku*.

3.4.3. Imenicama su posvećena tri poglavlja: VI. "o brojnim dočecima ilirskih imenica", poglavlje VII. "kako se rod imenica raspoznaje po dočecima", poglavlje IX. "o sklonidbi imenica". Najinteresantniji je za nas naslov XIII. poglavlja *De Numero, Figura et Casu* ("O broju, figuri i padežu"), gdje Vitezović kani u zasebnome poglavlju izdvojiti gramatičke kategorije, što dokazuje njegovu znalacku jezikoslovnu rasudbu. Na takav način bit će izdvojene gramatičke kategorije tek u suvremenim gramatikama.

Prema uvidu u Kašićevu terminologiju, *figurom* se smatra gramatička kategorija koja se odnosi na tvorbenu potenciju pojedine riječi, tako da postoje dvije *figure*, *prosta* i *složena* — što bismo, u suvremenoj lingvističkoj terminologiji, nazvali razlikovanjem proste i izvedene riječi. O prostim i složenim figurama govori Kašić kod *imena* (23), zamjenica (68), participa (166), priloga (174), prijedloga (179), veznika (184).⁹ Bez sumnje je upravo kongenijalan Kašićev gramatički opis *ilirskoga jezika* Vitezoviću omogućio takav stupanj apstraktnoga lingvističkoga razmišljanja.

3.4.4. Kašićevo je jezikoslovno djelo Vitezoviću nesumnjivo imponiralo zbog "znanstvene izbrušenosti", ali i zbog činjenice da su obojica govornici jednoga istoga idioma, na koji se, u akcentuaciji ili leksiku, obojica često oslanjaju u svojim jezikoslovnim djelima. Paški i senjski govor pripadaju jednoj zasebnoj teritorijalno-jezičnoj podcjelini ikavsko-ekavskoga dijalekta unutar čakavskoga narječja (I. Lukežić 1990: 111).

4. Rukopis *Lexicon latino-illyricum* ili, da upotrijebimo Vitezovićev termin, *pyrvopiš*,¹⁰ čuva se u zagrebačkoj metropolitanskoj knjižnici (signatura MR 112). Riječ je o svesku od 566 listova, form. 21 x 66. Folijacija je upisana kasnije rukom. Tekst rječnika, latinska lijeva i hrvatska desna strana, uredno je pisan, i teče od lista 2 do 527. Na marginama je mnoštvo dodataka, što svjedoči o tome da je ovaj rukopis bio radna varijanta *Lexicon*a koji je autor priređivao za tiskanje. Slijede

⁹ R. Katičić 1981: 51 pokazao je da je Kašić preuzeo nauku o figurama imena od Donata.

¹⁰ U *Lexiconu* (l. 55) s. v. *autographum ... pyrvopiš. pišmo Načalnikovom rukom pišano. vlastovitte ruké pišmo*.

popisi riječi svrstani u skupine prema značenju: *Lexicon nominum propriorum et festorum apud Illyrios celebriorum* (l. 528-538), *Nominum illyricorum interpretatio* (l. 540-542), *Nomina Sacrae scripturae interpretata, ex P. Amando Ejsenberner Benedictino* (l. 544-557), *Lexicon verborum et nominum infantilium* (l. 558), *Nominum illyricorum interpretatio* (l. 559-561), *Nomenclatura planetarum qua poetice et qua astronomice apud Illyrios nuncupatur, item deorum et heroum apud poetas celebratorum* (l. 562), *Lexicon interjectionum illyricarum* (l. 563-564), *Navium nomenclatura* (l. 565), *Fungorum nomenclatura* (l. 566). Tih devet popisa riječi, koji su svrstani u skupine prema značenju (od lista 528 do 566), izraslo je iz prakse niza konverzacijskih priručnika toga vremena koji su se dodavali gramatikama.

Prema svjedočenju samoga Vitezovića, postojao je i prvi dio rječnika, hrvatsko-latinski u dva sveska, kojemu je izgubljen svaki trag.¹¹

Smatra se da je na "čistopisu" *Lexicona*, o kojemu govorimo, Vitezović radio tek od 1700. godine (V. Putanec 1986: 353).

4.1. Pavao Vitezović u svojem je rječniku za desnu, *ilirsku* stranu, izabrao tronarječni princip: kajkavske, čakavske i štokavske lekseme, ukupnost kojih bi pokazala sve bogatstvo ilirskoga jezika. Premda je narječna interferencija više ili manje živjela u pojedinim područjima ondašnje Hrvatske (Pokuplje), kao i u literanim djelima – najizrazitije u književnome izrazu tzv. ozaljskoga kruga, ali i u dubrovačkoj književnosti 16. stoljeća, na toj jezičnoj osnovi i u Mikaljinu leksikografskome djelu – Vitezoviću je u *Lexiconu* tronarječnost **program**. Dakle, ono što se organski počelo dešavati u govorima pojedinoga kraja ili u literaturi, Vitezović potencira do krajnjih granica: uz latinsku natuknicu nastoji zabilježiti hrvatski ekvivalenat na svakom od narječja, što čini sinonimni niz.

4.2. *Lexicon latino-illyricum* djelo je u kojemu je Pavao Vitezović proveo grafijsku reformu, elemente koje je djelomično, koliko su mu to omogućile nesavršene tehničke okolnosti onodobnoga tiskarstva, već uvodio u svoja tiskana djela. Navedena grafijska reforma sastoji se od uvođenja monografskog sustava, u kojemu grafemi *ń, ġ, ł* označuju današnje digrame *nj, dž, lj* te dosljednog bilježenja fonema /š/, /s/, /č/, /ć/, /z/, /ž/ i /đ/ grafemima *s, f, ç, ć* (gdjegdje *ť*), *z, ž* i *d'*. Iznimka je slogotvorno *r* koje se piše kao *yr*. Naglasničku skupinu *kv* u najvećem je broju slučajeva Vitezović zabilježio uz pomoć latinskoga znaka *q*, upravo onako kako to nalazimo kod Kašića (R. Katičić 1981: 21), ali i u Mikaljinu *Blagu*. Navedena grafijska rješenja više su od stoljeća ispred svoga vremena.

¹¹ V. Klaić 1914: 237: "Tako su mi obećani troškovi za štampanje Ilirsko-latinskoga i Latinsko-ilirskoga rječnika (*Lexicon Illyrico-Latinum et Latino-Illyricum*), koje je djelo ogromno i potrebuje više godina da se doštampa." V. Klaić 1914: 210 navodi i sljedeće: "Hrvatsko-latinski dio ili je posve propao ili je negdje tako zakopan, da mu se je i trag izgubio." O tome je pisao i V. Putanec 1986.

I poglavlje V. iz *Gramatike*, kako se vidi iz naslova *De latinis litteris Illyriorum usui accommodandis*, odnosilo bi se upravo na problematiku ilirske grafije.¹²

4.3. Prema Jurišićevu istraživanju (1956: 301), akcent i kvantitetu u *Lexiconu* nije Vitezović označivao redovito, "ali ipak obilno". Važno je napomenuti da je u spomenutom rukopisnome leksikografskome djelu autor nastojao, kao i Kašić prije njega, prepoznavati i sustavno bilježiti akcente i kvantitetu, što ponovo pokazuje visoku razinu njegova razmišljanja o jeziku. Tek bi detaljna analiza dala pravi odgovor na pitanje je li Vitezović u djelu *Lexicon latino-illyricum* nasljeđovao Kašićeva akcenatska rješenja iz *Gramatike*.

4.4. U djelu *Lexicon latino-illyricum* Vitezović je proveo niz oznaka, manje ili više sustavno, koje bismo iz aspekta suvremene lingvistike nazvali metajezničnim: **m.** (za *masculinum*), **foem.** (za *foemininum*), **adjectiv.** (za *adjectivum*), **activ.**, **activae signific.** (za *activae significationis*), **passivae signific.** (za *passivae significationis*). Od njih bismo izdvojili oznake **freq.** (za *frequentativa*) i **subst.** (za *substantiva*).

Treba primijetiti da je oznake roda autor samo ponegdje zapisao uz latinske imenice, npr. s. v. *circumforaneus*, ei **m.** (l. 91). Identičan postupak jednako je rijedak i u hrvatskome dijelu leksikografskoga teksta, npr. l. 356 *Zlokobnik*, **m.** *Zlokobnica*. **f.**

4.4.1. Proučavajući dodatak *Lexiconu* koji se odnosi na antroponimiju, što uključuje i tamo navedene kratice: *Nominum priorum* ... (l. 528): **Diminut.** (za *Diminutivum*), **Patron.** (za *Patronimicum*), **Matron.** (za *Matronimicum*), V. Putanec 1968 je pokazao da je Pavao Ritter prvi ne samo hrvatski već i južnoslavenski onomastičar. Iz samoga *Rječnika* ovdje pripada oznaka **fl.** (za *flumen*).

4.4.2. Da je nama dostupan *Lexicon* bio tek radna verzija jednoga savršenijega djela, svjedoči izostanak, već u to vrijeme u leksikografskoj praksi, uobičajenih uputnica, kao što je: **v.**

4.4.3. Jedna od oznaka koju bismo mogli istaknuti kao rječničku konstantu jest oznaka *freq.*, koja naznačuje trajni oblik onoga glagola, kojega je već naveden svršeni lik. Evo primjera: s. v. *propinare* zabilježeno je *napitti*, ispod toga stoji **freq.** *napiatti. napijatti*; s. v. *propinare. tradere. porrigere* naveden je hrvatski ekvivalent *nuditti. ponudditi*, a slijedi **freq.** *ponudjati*. Takav postupak ukazuje na to da je Vitezović uočio kategoriju vida kao specifičnost *ilirska* glagola, što

¹² O spisu koji je trebao riješiti hrvatsku grafiju Vitezovićeva vremena sâm je Vitezović pisao u nekoliko navrata: u predgovoru djelu *Plorantis Croatiae saecula duo* (1702) i *Priručniku* (1703); i obećavao njegovo publiciranje. Konačno je i objavio taj tekst pod naslovom *Orthographia illyrica* godine 1700., koji nažalost dosad nije sačuvan odnosno pojavljen nijedan njegov primjerak. To je dakle i jedini tekst koji je u vezi s projektom *De aris et focus* realiziran i izdan. V. V. Putanec 1986: 351; J. Vončina 1988: 244.

je mogao pročitati već iz Kašićeva djela,¹³ a želimo podvući da je on prvi hrvatski leksikograf koji je tu "potentnost" hrvatskoga jezika u svojem djelu zabilježio. U *Rječniku* smo, nadalje, zamijetili da je Vitezović inzistirao na bilježenju vidskih parnjaka i da je imperfektivizaciju tvorio uz pomoć infiksa *-ava*, npr.: s. v. *obdormire ... zaspatti. usnutti. freq. zaspavatti*; s. v. *citare .. pozvati, freq. pozavati*; s. v. *conservare ... shranitti ... freq. shrañatti* etc. Takove "parnjake" Vitezović rabi kao polazne riječi u generiranju novih: *pozavan, a, o*; *shrañan, a, o*. Na već spomenuti leksikografski redak s. v. *citare* nadovezuje se glagolska imenica *pozvañe*, ali i *pozavañe*, koje su navedene kao hrvatski ekvivalenti za lat. *citatio*.

4.4.4. Veoma se često u *Lexiconu* bilježe oba glagolska pridjeva, radni (**activae signific.**) i trpni (**passiv.**): s. v. *oculatus, a, m. Activae signific. kusnul, a, o. Osculatus, a, m. Passiv. kusñen, kusnut, a, o. celovan, a, o.*

4.4.5. Redovito se navode sva tri roda pridjeva i na latinskoj i na hrvatskoj strani, napr.: s. v. *Laboriosus, a, m .. trudan, dna, dno. muççan, çna, çno*; s. v. *stamineus, a, o ... nitni, a, o*; *stanneus, a, m .. koffitren, a, o*. Rod se iskazuje na isti način i glagolskim pridjevima (v. § 4.4.4.). Iako se iz već navedenih primjera vidi ekonomičnost u bilježenju, prenijet ćemo kao ilustraciju još jedan leksikografski redak, iz kojega možemo odčitati kako autor insistira na kategoriji roda u više vrsta riječi: s. v. *patiens ... tyrpéc, a, e. trpe(z)liv, a, o. mukkotyrpan=pna=pno.*

4.4.6. Jedna je od konstanti u *Lexiconu* da Vitezović pomno bilježi ženske parnjake za svaku imenicu muškoga roda koja se odnosi na *vršitelje radnje*, što ćemo ovdje ilustrirati samo jednim citatom: za latinsko *laborator* zabilježeni su hrvatski ekvivalenti: *dellavac, poslenik, rabotnik i teak*; dok je za latinsko *laboratrix* zapisano *dellavica, dellavkiña, težakiñña, muççnica, rabotnica, rabotkiña.*

4.5. Vitezovićev purizam, koji je sâm eksplicirao u predgovorima svojih tiskanih djela, rezultirat će u *Lexicon latino-illyricum* nizom neologizama. Naime, latinska strana nagnat će ga da pokuša pronaći odgovarajući, dosad u jednoj riječi nepostojeći, ekvivalent u *ilirskome*, kao što je: *bobometallac, časočinnac, kñigoprodajac, myrvober, licosudnik, obospolac, okrutomorac, pinezokovac, riboprodajac, rodoblud, slonopetje, slonopojka, vunoçinnac* i još mnogo drugih. Velik je broj neologizama koji su u stvari Vitezovićev pokušaj da stvori *termin*¹⁴: *mastočinnac, ranoliçnik, oçoliçnik, slovokalupar, smokokupac* etc.

Svaki od tih neologizama u *Lexiconu* postaje ishodište za tvorbu novih, od ove tvorbeno "ovisnih", vrsta riječi. U praksi to znači da neologizam, makar u leksikografskome djelu, počinje živjeti u leksiku.

¹³ Vidi R. Katičić 1981: 75 i dalje.

¹⁴ Ove primjere ovdje navodim samo kao ilustraciju, o tome detaljnije v. u rukopisu magistarskoga rada "Vršitelji radnje (nomina agentis) u *Lexicon latino-illyricum* P. R. Vitezovića".

4.6. *Lexicon latino-illyricum* prijevodni je rječnik, s natruhama enciklopedijskoga karaktera, kojih, uostalom, nije lišen nijedan od rječnika iz starije hrvatske baštine. Ono što bismo izdvojili kao enciklopedijsku sastavnicu *par excellance* je golem broj toponimijskih jedinica: na 525 listova zabilježena su 582 toponima.¹⁵ Nije samo uvrštavanje toponimijske građe iskorak k enciklopedijskoj formi, već je to leksikografski tretman navedenih natuknica: toponimi su na desnoj strani *Rječnika* definirani s kojim od onomastičkih termina, npr. obavezno je dodano je li riječ o gradu, rijeci, državi. Uz to se veoma često (iako nije pravilo) pojedini toponim locira ili čak opisuje. Toponimi su dijelovi izričaja, što je pravi iskorak s prijevodne razine k objasnidbenoj. Nabolje će to ilustrirati primjeri:

1. 13 *Bellum gestum est ad Trojam, ad Taurnum ... Boj je bil pri Troi, pri Belgradu, kod [?]je, kod Belgrada.*

1. 361 *Oriundus. nati Zagabriae, oriundi Seña ... Rodjeni ú Zagrebu, rodod od Seña.*

1. 468 *Solvere ab Ancona. Conscendere Anconae ... Stupitti nàmore ù Jakinu.*

1. 492 *Tendimus in Latium ... idemo, odpravvilifmose na Lasko.*

Da bi se uočili elementi enciklopedijskoga u *Lexiconu*, dovoljno ga je površno prelistati. Evo nekoliko primjera koji nisu vezani uz toponime:

1. 131 *Criticus dies ... bolloborni Dan: ù komufe more sudittiod nemoći beteznikove i ù kihse k' smyrti ali k' zdravju znamenja poznaju. Jesu pak ti dnevi [?]lihi: kakoti tréti, péti, sedmi, deveti, jedanajsti. najveće pak pazzi sedmi i četynajsti.*

1. 132 *Crystallus. Crystallum ... kristal. kamen kîse iz jako umyrñenoga ledđa naçini.*

1. 230 *Gymnosophista, ae ... suncogledac. Golomudrac. Takofuse zvali Mudarci, aliti mudri Ĺudi Indjanski, kifu goli i bofi, na jednoj nogi, na razarenom pesku cel dan stojeć oçimma sunce gledali.*

1. 236 *Hibris. Hybris, idis ... napol divják. Prase iz Divjaka, aliti divjega prasca, i domaće praficce zleeno.*

1. 308 *Lytta ... pašji çyrv. çyrvak kîse ù pašjem jeziku nahaja. kojega dàbi gdo cuçićem znel, nebi potlam bisni postajali.*

¹⁵ "Ovdje je riječ o toponimima u širem smislu, koji uključuju: 98 hidronima, 11 oronima, 69 imena država, zemalja, regija, dok je toponima u užem smislu (imena gradova i mjesta) 404. Od ukupnoga broja 71 se toponim odnosi na područje Hrvatske. Ostalih 511 odnosi se osim na područje 'ilirskih' zemalja na čitav europski prostor, uključujući i zapadno azijsko područje (posebno slavenske narode) te sredozemni dio Afrike" (Z. Meštrović 1991: 125). Faberov *Thesaurus* zanemario je kao izvor za latinske natuknice koje se odnose na toponimiju. Kada bi se upustili u istraživanje predložaka toponimijskoj građi u *Lexiconu*, bio bi interdisciplinarni istraživački zadatak zato jer su Vitezovićeve interesi bili u prvome redu usmjereni na historiografiju, geografiju i politiku, dok bi književnost bila u toj skali na najnižem mjestu. Naime, Vitezović se u tolikoj mjeri bavio navedenim strukama da je nesumnjivo baratao znatnim zbirom toponimijskih podataka, koje je samo aplicirao u *Lexicon*.

5. Iako jezikoslovne teme nisu Pavlu Ritteru Vitezoviću bile prvi interes, vidi se da im je prilazio s mnogo pozornosti. Analizirajući tek naslove poglavlja njegove *Gramatike*, ostale u rukopisu djela *De Aris et Focis Illyriorum*, primijetili smo da veoma zrelo pristupa gramatičkim problemima. Naime, u dotadašnjoj se gramatičkoj praksi o imenicama i pridjevima raspravlja pod jednim poglavljem, odnosno pod *imenima*, Vitezović izdvaja navedene vrste riječi, ali i deklinacijskim obrascima svake od njih kani posvetiti zasebna poglavlja. Nadalje: rod, broj i *figuru*, koju danas prepoznajemo kao tvorbenu kategoriju, Vitezović planira obraditi u jednom poglavlju, što je već indikator zreloga gramatičkog apstraktnoga razmišljanja. S druge pak strane, u istome nacrtu za *Gramatiku* nailazimo na poglavlja koja su u antičkome smislu gramatička, npr. "o načinu kako se grade stihovi", te na ona koja u enciklopedijskome smislu obrađuju starinu, velebnost te vrlinu *ilirskoga jezika*, uz ono "o raznolikosti ilirske književnosti".

5.1. *Lexicon latino-illyricum*, koji je nažalost ostao u rukopisu, sadrži također jezične inovacije. Kao prvo, to je stav da je leksičko bogatstvo *ilirskoga jezika* fond svih triju narječja. Slijedi Vitezovićeva gotovo do savršenstva dovedena grafijska reforma, tj. uvođenje monografemskoga sustava. Sa strane leksikografskih postupaka, *Rječnik* privlači pozornost izgrađenim sustavom metajezičnih oznaka. Vitezović se u navedenome leksikografskome djelu okušava u tvorbi, što ne čudi ako se prisjetimo činjenice da je u sedamnaestome stoljeću svako od triju hrvatskih narječja tek u punini svojega razvoja.¹⁶ Iz tek ovlaš dotaknutih osobitosti leksikografskoga djela *Lexicon latino-illyricum* može se zapaziti da je Vitezović shvatio potentnost tvorbe u još nezavršenim tvorbenim procesima u hrvatskim narječjima te se sâm u njoj okušao, kaneći dopuniti hrvatski rječnički fond, a pokatkad, kao veoma učen čovjek svojega doba, čak je nastojao ponuditi termin kojega u hrvatskome toga vremena nije bilo. U tome smislu možemo reći da je anticipirao potrebu za unapređivanjem znanstvenoga nazivlja koja će se kao pitanje do kraja definirati tek u, stoljeće i nešto kasnijoj, zahuktaloj jezikoslovnoj djelatnosti ilirizma. Enciklopedijske natruhe u *Lexiconu* razumljive su same po sebi ako se prisjetimo vremena kad je djelo nastalo. Uostalom, čak se i danas, u doba kad je leksikografska vještina jedna definirana oblast unutar jezikoslovlja, vrsni leksikografi spore oko "količine" izvanjezičnih, enciklopedijskih podataka u oblikovanju leksikografskoga članka.

Bez obzira kojom bismo ocjenom s današnjih jezikoslovnih pozicija ocijenili ovu ili onu Vitezovićevu leksičku inovaciju, jasno je da je u jezičnopovijesnim koordinatama njegova vremena riječ o čovjeku koji je umio lingvistički rasuđivati, odnosno čovjeku koji bi stoljeće i pol kasnije nazvali jezikoslovcem.

¹⁶ Z. Junković 1958 to pokazuje na primjeru kajkavskoga u svojoj studiji o jeziku *Kronike Antuna Vramca*.

LITERATURA

1. V. Anić 1991= Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb 1991.
2. E. Barić 1987= Eugenija Barić, *Mocijski parnjaci i njihova upotreba*, Rasprave Zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, 13, Zagreb 1987.
3. V. Bockholt 1990=Volker Bockholt, *Sprachmaterialkonzeptionen und ihre Realisierung in der kroatischen und serbischen Lexikographie*, Slavistik in der Blauen Eule, Bd. 2, Essen 1990.
4. M. Bratanić 1991=Maja Bratanić, *Rječnik i kultura*, SOL, Zagreb 1991.
5. J. Bratulić 1990=Josip Bratulić, *Sjaj baštine*, Književni krug, Split 1990.
6. J. Bratulić 1994=Josip Bratulić priredio i napisao pogovor: *Pavao Ritter Vitezović, književnik*. Izbor iz djela, Erasmus, Zagreb 1994.
7. K. Georgijević 1969=Krešimir Georgijević, *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Matica hrvatska, Zagreb 1969.
8. *Gramatika hrvatskoga književnog jezika* 1990= Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika, *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*, 2. izdanje, Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku – Školska knjiga, Zagreb 1990.
9. J. Haiman 1980=John Haiman, *Dictionaries and Encyclopedias*, Lingua, 50, Amsterdam 1980.
10. J. Jernej 1981=Josip Jernej, *Povijest talijanskih gramatika na hrvatskom ili srpskom jeziku od 1649. do 1900*, Rad JAZU, 388, Zagreb 1981.
11. S. Ježić 1993=Slako Ježić, *Hrvatska književnost od početaka do danas 1100-1941*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1993.
12. Z. Junković 1958= Zvonimir Junković, *O jeziku Vitezovićeve Kronike*, Radovi Slavenskog instituta, 2, Zagreb 1958.
13. B. Jurišić 1956=Blaž Jurišić, *Pomorski izrazi u Vitezovićeveu rječniku*, Anali Jadranskog instituta, sv. 1, Zagreb 1956.
14. B. Kašić 1604=Bartholomaeus Cassius, *Institutiones linguae illyricae*. Romae 1604. [Nunc iterum edit R. Olesch, Böhlau Verlag, Köln Wien 1977.]
15. R. Katičić 1981=Radoslav Katičić, *Gramatika Bartola Kašića*, Rad JAZU, 388, Zagreb 1981. V. Klaić 1914=Vjekoslav Klaić, *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652.-1713.)*, Matica hrvatska, Zagreb 1914.
16. M. Kombol 1961= Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, II. izdanje, Matica hrvatska, Zagreb 1961.
17. R. Lopašić 1897= Radoslav Lopašić, *Pavao Ritter-Vitezović*, Građa, knj. 1, JAZU, Zagreb 1897.

18. I. Lukežić 1990= Iva Lukežić, *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekat*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1990.
19. M. Marković 1987= Mirko Marković, *Prilog poznavanju djela objavljenih u zagrebačkoj tiskari Pavla Rittera Vitezovića*, Starine JAZU, knj. 60, Zagreb 1987.
20. T. Matić 1955= Tomo Matić, *Vitezovićevo "Lexicon latino-illyricum"*, Rad JAZU, 303, Zagreb 1955.
21. Z. Meštrović 1991= Zrnka Meštrović, *Toponimijska koncepcija Pavla Rittera Vitezovića u "Lexicon latino-illyricum"*, Rasprave Zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, 17, Zagreb 1991.
22. Z. Meštrović 1993= Zrnka Meštrović, *Rječnik Bazilija Fabera kao predložak Vitezovićevo "Lexicon latino-illyricum"*, Rasprave Zavoda za hrvatski jezik, 19, Zagreb 1993.
23. Z. Meštrović – N. Vajs 1994= Zrnka Meštrović – Nada Vajs, *Vitezovićevo "Lexicon latino-illyricum" – zapostavljeno djelo hrvatske leksikografije*, Senjski zbornik, god. XXI, Senj 1994.
24. M. Mihaljević 1986= Milica Mihaljević, *O nazivima rječnik, leksikon, enciklopedija i enciklopedijski rječnik*, Jezik, XXXIV/2, Zagreb 1986.
25. M. Moguš 1974= Milan Moguš, *P. Vitezović kao jezikoslovac*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole, 2, Zagreb 1974.
26. M. Moguš 1993= Milan Moguš, *Povijest hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 1993.
27. M. Moguš i J. Vončina 1969= Milan Moguš i Josip Vončina, *Latinica u Hrvata*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 11, Zagreb 1969.
28. S. Musulin 1959= Stjepan Musulin, *Hrvatska i srpska leksikografija*, Filologija, 2, Zagreb 1959.
29. V. Putanec 1986= Valentin Putanec, *Lingvistički rad Pavla Vitezovića*, Forum, 25/3-4, Zagreb 1986.
30. V. Putanec 1968= Valentin Putanec, *Pavao Vitezović (1652-1713) kao onomastičar*, I *Antroponimija u Lexicon latino-illyricum (17-18. st.)*, Rasprave Instituta za jezik JAZU, 1, Zagreb 1968.
31. V. Putanec 1993= Valentin Putanec, *Vitezovićevo museum na Griču*, Vjesnik, u prilogu Danica, 24. VII., str. 25, Zagreb 1993.
32. F. Šišić 1962= Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Matica hrvatska, Zagreb 1962.
33. F. Švelec 1974= Franjo Švelec, *Hrvatska književnost sedamnaestog stoljeća U: Povijest hrvatske književnosti*, knj. 3, Liber-Mladost, Zagreb 1974.
34. V. Štefanić 1940= Vjekoslav Štefanić, *Prilog za sudbinu Alvaresove latinske gramatike među Hrvatima*, Vrela i prinosi, 11, Sarajevo 1940.
35. B. Tafra 1990= Branka Tafra, *Mjesto Della Belline gramatike u povijesti hrvatskih gramatika*, Rasprave Zavoda za jezik IFF, 16, Zagreb 1990.
36. B. Tafra 1993= Branka Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Znanstvena knjižnica Matice hrvatske, Zagreb 1993.

37. N. Vajs 1994=Nada Vajs, *Leksikografski metajezik*, Filologija, 22-23, Zagreb 1994.
38. Z. Vince 1978=Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1978.
39. J. Vončina 1976=Josip Vončina priredio i popratio raspravom: *Petar Zrinski, Fran Krsto Frankopan, Pavao Ritter Vitezović, Izabrana djela*, Matica hrvatska – Zora, PSKH 17, Zagreb 1976.
40. J. Vončina 1979=Josip Vončina, *Jezično-povijesne rasprave*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1979.
41. J. Vončina 1988=Josip Vončina, *Jezična baština. Lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*, Književni krug, Split 1988.
42. J. Vončina 1993=Josip Vončina, *Preporodni jezični temelji*, Matica hrvatska, Zagreb 1993.
43. L. Zgusta 1991=Ladislav Zgusta, *Manual of Lexicography*, Mouton, The Hague, Academia, Praha 1971. Prevod i predgovor Danko Šipka: *Priručnik leksikografije*, Svjetlost, Sarajevo 1991.

Summary

THE LANGUAGE ANALYSIS OF PAVAO VITEZOVIĆ

The author analysed language postulates of P. Vitezović (17th century) on the basis of his two manuscripts: the sheme of his *Grammar* and the work *Lexicon lationo-illyricum*. The analysis shows that Pavao Vitezović thought in a linguistically profiled way and that some of his language solutions in the above mentioned works have been far ahead of his time.

Key words: historical lexicography, grammatical category, manuscript dictionary
Ključne riječi: povijesna leksikografija, gramatika, rkp. rječnik